

ДО ПРОБЛЕМИ «МОВНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ»

У статті розглянуто актуальні аспекти визначеної проблеми, зокрема значення культури мови, свідомості, нації в поступальному розвитку суспільства на тлі мовної ситуації в сучасній Україні. Автор аналізує чинники, що негативно впливали на функціонування української мови, розглядає специфіку мовної поведінки населення різних регіонів України. У статті окреслено основні шляхи піднесення на належну висоту Української мови – національної гідності держави.

Ключові слова: культура мови, мовна ситуація, політична лінгвістика, соціолінгвістика.

В статье рассматриваются актуальные аспекты определенной проблемы, в частности значение культуры языка, сознания, нации в поступательном развитии общества на фоне языковой ситуации в современной Украине. Автор анализирует факторы, которые негативно воздействовали на функционирование украинского языка, рассматривает специфику языкового поведения населения разных регионов Украины. В статье показаны основные пути вознесения на должную высоту Украинского языка – национального достоинства государства.

Ключевые слова: культура языка, языковая ситуация, политическая лингвистика, социолингвистика.

The article deals with the actual aspects of the defined problem, particularly with the meaning of language culture, conscious, nation in progressive social development on the background of lingual situation in modern Ukraine. The author analyzes the factors that negatively influenced functioning or the Ukrainian language, researches the language behavior of population in different regions of Ukraine. The article outlines the major ways of status raising of the Ukrainian language – the national value of the country..

Keywords: language culture, lingual situation, political linguistics, sociolinguistics.

Мова є невід'ємною властивістю розбудови будь-якої спільноти. Функціонуючи у сферах освіти, науки, культури, державних інституцій, вона згуртовує націю, з'єднує покоління між собою, як визначальна форма національної культури забезпечує розвій і поступ народу в загальносвітовому житті. Науковці довели: що вищий рівень національного мовлення як першоознаки інтелектуальної духовної атомсфери, то вищий рівень свідомості людей, а отже, і їх прагнення до державності своєї нації.

Учені наголошують: із позиції сучасної науки цілком очевидно, що кожна мова є своєрідною картиною дійсності, неповторною картиною світу, що в кожного народу своя мовна картина світу, що мова є унікальним інструментом культури і водночас її продуктом. Кожний народ зростає духовно й культурно на основі рідної мови. У житті народу рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться

до своєї мови з пієтетом, з найбільшою святістю, з найчулішою опікою [7, с. 72].

Українська мова – це засіб національної самоідентифікації, генетичний код нашої національної культури, основа, що забезпечує її самобутність, збереження та вічність. Видатний український учений І. Огієнко вказував, що «мова – це найясніший вираз нашої психики, це найперша сторожа нашого психичного я» [10, с. 240]. Рідна мова найефективніше формує національну свідомість і самосвідомість, а через них і своєрідне світобачення, оригінальне світосприймання. Утрачаючи свою мову, людина стає неповноцінною, вона порівняно з носієм рідної мови по-іншому осмислює власні дії, власний душевний стан, по-іншому сприймає світ, урешті-решт, денационалізується та манкуртизується, а оскільки вона не може посправжньому розуміти рідну культуру, нею легко маніпулювати.

Головним рушієм і мірою культури народу є літературна мова. Суть цього мовного явища образно розкрив І. Огієнко: «Літературна мова – це той ... найміцніший цемент, що єднає етнографічну масу у свідому націю» [16, с. 10]. Нинішню мовну ситуацію України характеризує конфлікт між двома літературними мовами – українською та російською. Асиміляція значної частини українського населення послаблює національну самосвідомість, продовжує витіснювати українську мову в східних, південних і частково центральних областях України, передусім у великих промислових центрах. А це становить одну з головних перешкод у побудові національної держави, незалежної від колишньої імперської метрополії [6, с. 116]. Україномовна (а насправді змішаномовна або суржикомовна – З.С.) освіта на тлі російськомовної масової культури не лише поглиблює в зросійщених містах розрив між побутовою мовою учнів, студентів і мовою навчання, а й знецінює ефективність виховання національно свідомих громадян, бо національна свідомість формується лише у своєму мовно-культурному середовищі [6, с. 122]. Довгочасний жорстокий, відвертий лінгвоцид щодо української мови приймає помірковані, замасковані форми. Мовний чинник продовжують використовувати як знаряддя й об'єкт ідеологічної боротьби, розігруючи карту порушення прав людини.

За влучним висловом О. Гончара, мова – це доля народу, і вона залежить від того, як ревно ми всі плекатимемо її. 350-річна політика зросійщення, що, на жаль, триває й досі, та відсутність і сьогодні програми мовно-культурної політики послабили позиції української мови. Особливо занепокоює мова наукових і навчальних видань для учнів, студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів і всіх, хто цікавиться механізмами функціонування сучасної мови. Набути фахових знань не можна без якісної літератури. Від ступеня володіння нормами літературної мови залежить наскільки грамотно й точно автор виражає думку, впливає на читача, формує й розвиває культуру свідомості. Духовне становлення особистості найтісніше пов'язане з розвитком її мовних здібностей. Саме через мову ми пізнаємо й відображаємо навколишній світ.

Лінгвісти звертають увагу на низький рівень культури мови деяких новітніх гуманітарних видань. Так, за свідченням харківського дослідника А. Сагаровського [13, с. 683-687], автори протягли у світ недолугі витвори, скориставшись із безконтрольності, уседозволеності, кон'юнктурно експлуатуючи хвилю так названої «українізації». Споживацтво поширюється, кількість недолугої продукції місцевого виробництва зростає. Наукові видання перенасичують мовними покручами, що розхитують мікросистеми української літературної мови, продовжують деформувати її на всіх рівнях –

фонетичному, лексичному, фразеологічному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному. Ще сильна інерція старої наукової роботи, коли українська мова в умовах бездержавності була насильницьки приречена функціонувати в силовому полі чужої лексико-граматичної системи. Подаємо приклади мовного безкультур'я лише з однієї статті про мистецтво, надрукованої в науковому збірнику (2008 р.): *оновлення сьогоденного суспільства на засідках загальнолюдських цінностей; він винний володіти глибокими знаннями; позначка дослідження – визначити шляхи й методи; в самому складному танці; створили високомистецькі хореографічні добутки, созвучні напрямку й стилю свого часу; балетних труп миру; духовний мир людини; жадає від танцівника не тільки відмінної технічної виучки, але й більше зробленого акторського майстерства; творческой індивідуальності; а не по примусі; виразити всілякі по характері сценічні дії; в цілую хореографічну композицію; навпроти, він перебуває з ними в самому тісному зв'язку; і було б неправильно затверджувати, що сучасний класичний балет тільки тому придбав справжній психологізм; мистецтво по своїй природі; самих різноманітних життєвих тем; самі складні акторські завдання* тощо. На жаль, це не особливість одного автора, а системне явище з ознаками епідемії. Матеріал багатьох розвідок свідчить про значне порушення літературних норм через недостатнє знання основних закономірностей української мови, про невміння користуватися новітніми словниками, авторитетними довідковими джерелами, навіть чинним «Українським правописом» (докл. про це див. у [17]).

Слушною, на наш погляд, є думка О. Тараненка про те, що дальша доля українсько-російського суржика в сучасній Україні безпосередньо пов'язана з перебігом і наслідками конкуренції між українською та російською літературними мовами й залежить уже від загального розвитку мовної ситуації в країні: з одного боку, від посилення/ослаблення позиції однієї з цих мов, з другого боку (за наявності сприятливіших наслідків саме для української мови), – від успішності широкого суспільного утвердження її літературної форми і що з розширенням поля функціонування української літературної мови та відповідним обмеженням використання російської мови соціальна база цього суржика звукуватиметься [20, с. 29].

Володіти двома чи багатьма мовами похвально, але не змішувати їх, не ставати двомовним мутантом – обов'язок кожного, хто пише будь-яку працю. Незаперечна істина: перегородити дорогу занесеному інтернаціональними вітрами чортополохові, який забур'янює чисте наукове поле, – професійний обов'язок мовознавців. Сьогодні одним з найневідкладніших завдань має стати операційне видалення

цього стороннього предмета, що загрожує українській мові внутрішньою руйнацією всієї її системи.

Щоб рівень мовностилістичної грамотності став кращим, щоб не припускатися інтерференційних помилок на тлі подібностей у фактах рідної й нерідної мов, треба опиратися на практику визнаного зразка, професійно довершеного тексту. Беззастережною є нагальна потреба повернутися до твердого правила: те, що недолуге, не має права виходити з друку. Адже позбавлена природних довершених форм, спотворена мова примітивізує мислення людини, нівелює особистість, національно-мовну свідомість і в такий спосіб гальмує розвиток нації.

Основним чинником, що визначає духовний потенціал людини (зрештою, і поступальний розвиток етносу), є передусім ступінь володіння лексичними багатствами рідної мови. Сучасні наукові публікації переобтяжено невиправданими запозиченнями, за якими приховується безліч беззмислових фраз, які не мають доказової бази. Помічено, що найінтенсивніше входять до української літературної мови, зокрема до термінологічних підсистем – політологічної, соціально-економічної, науково-технічної, конфесійної, спортивної, культурологічної тощо, нові іншомовні слова європейського та інтернаціонального характеру, а надмір їх уживання переобтяжує лексико-семантичну систему мови і витісняє наявні в ній загальноживані відповідники [19, с. 287-288]. Ілюстрацією можуть бути уривки з невеликої статті (2 с.) з красномовним заголовком «Проблема об'єктивізації та моделювання ментальних репрезентацій у мові» (з восьми слів п'ять чужомовних: проблема об'єктивізації... моделювання ментальних репрезентацій; три – питомі: та, у, мові; серед них два службові): ... *мова – це когнітивна діяльність, основу якої складають репрезентації людини як когнітивної системи; Аналіз ментальних репрезентацій здійснюється шляхом побудови моделей, що мають феноменологічний зв'язок із когнітивною діяльністю індивіда завдяки їх трансляції на рефлексивний рівень.*

Д. Дроздовський слушно зауважує: «У науковий текст апріорно закладено ідею переконати читача в тому, що запропонований варіант є цікавим і важливим. Науковий текст – це результат логізованого вербального пошуку, що має лягти в основу зміни культурної парадигми, адже постає як найновіше досягнення сучасної науки» [3, с. 177]. Чи наведені вище уривки можуть переконати?

І сьогодні актуальними є позиції Б. Грінченка щодо засвоєння і живання іншомовної лексики українською мовою. Не заперечуючи ролі запозичень для абстрактних понять і досягнень «новітнього культурного життя», як добрий знавець мови він чітко сформулював головні критерії освоєння іншомовної лексики: 1) при-

стосування фонетичної оболонки і граматичної форми до структурних особливостей української мови; 2) наявність похідників; 3) висока частотність уживання в літературній мові; 4) поширення в народній мові [8, с. 116-117]. Відповідаючи на питання «Що нам робити із запозиченнями?», сучасні мовознавці рекомендують не забувати, що чужі слова – важливий, але не єдиний засіб позначати нові речі. Для задоволення потреб літературної мови внутрішні джерела, зокрема творення нових слів, переосмислення вже наявної лексики (розвиток багатозначності), утворення словосполучень, видаються природнішими, ніж запозичення [14, с. 15]. Закономірно, що й новітні академічні видання фіксують найважливіші сучасні тенденції української мови. По-перше, активно витісняють невиправдані запозичення, непритаманні мові слова та конструкції, а натомість активізують власне український лексичний матеріал, зокрема повертають до активного вжитку деякі примусово вилучені терміни та моделі словотворення. По-друге, дериваційні процеси концентруються на найпродуктивніших українських словотвірних моделях. По-третє, іншомовні слова активно адаптують до української лексики, зокрема й похідні від цих слів утворюють за правилами української мови [2, с. 30].

Чужомовна експансія розвиває нашу мову. Чужі слова тягнуть за собою чужий словотвірний синтез похідників, чужі особливості граматичної будови, а порушення національного характеру словотворення, граматики боляче відбивається на мові. Зокрема, згідно з правилами українського ділового та наукового стилю, викладеними в ДСТУ 1.5:2003 і ДСТУ 3966-2000, що сьогодні обов'язкові для всіх, хто пише українською мовою наукові тексти [2, с. 38], не можна стандартизувати іншомовні іменники для позначення дії, що закінчуються на *-ція* (об'єктивізація, трансляція, репрезентація), які унеможливають розмежування понять дії (незавершеного процесу) та події (завершеного процесу), бо це руйнує видову структуру української мови. Такими іменниками позначають інші поняття: наслідки події (об'єкти, суб'єкти тощо). У наведених вище фразах штучними є також мовні конструкції дієслово + віддієслівний іменник: *складають репрезентації, аналіз здійснюється*. Замість них треба вживати природніший для української мови й економічніший засіб позначення присудка – дієслово, та й перевагу надавати активним конструкціям над пасивними. Якби автор зазначеної вище статті порушив питання пізнання (та дослідження) світоглядного представництва в мові, а не «проблему об'єктивізації...», то й усі, кому її адресовано («для викладачів, аспірантів та пошукувачів (?), студентів старших курсів, а також тих, хто цікавиться проблемами суспільства та культури»), зрозуміли б зміст цієї розвідки.

Усе ж, як засвідчили здобутки європейського пуризму, в дилемі «запозичати чи творити власне» вибір залежить не так від внутрішньомовних чинників, як від ідейних настанов суспільства. І тут багато важить просвітницька діяльність наукових і культурних авторитетів, яка допомагає народові позбутися комплексу мовної меншовартості, утвердити культ свого, а не чужого [15, с. 59].

Низьку культуру мовлення (суржик – безсистемну суміш української та російської мов) переважної більшості формально україномовних громадян та – що найбільше насторожує – засобів масової інформації (особливо телебачення), а також наукової, навчальної, навчально-методичної, правознавчо-документальної, довідкової та іншої друкованої продукції, з одного боку, а з іншого – продовження новими методами й засобами політики зросійщення О. Пінчук та П. Червяк слушно вважають найбільшою загрозою на сьогодні для національно-мовного відродження в Україні [12, с. 89]. Відродити, примножити й піднести на належну висоту багатотраждальну й прекрасну українську мову – найперший обов'язок української інтелігенції. І, на думку цих дослідників, перед вести в цьому процесі повинні державні службовці, власники та працівники засобів масової комунікації [12, с. 93]. Та оберігачем і навчителем літературної мови перш за все мусить виступати учений-філолог, кожен викладач вищого навчального закладу. Прикро, що до цього часу в незалежній, демократичній Україні продовжують зросійщувати майбутню національну інтелігенцію й через вищу школу. Щоб сформувати людину як особистість з високим інтелектуальним рівнем, треба навчити її найперше мови, і насамперед в обраній галузі професійних знань. Боротьба за культуру мовлення учнів має стати одним із головних завдань навчання української мови й у загальноосвітніх закладах.

Виховувати культуру мови – це розвивати чуття мови у процесі пізнання найкращих художньо-естетичних зразків мови, застосовувати мовно-культурні традиції народу. В широкому ж розумінні культура мови передбачає високий рівень національно-мовної свідомості індивідів, їх дбайливе ставлення до рідного слова, усвідомлення його значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури нації [4, с. 264].

Нам усім треба вчитися у видатних українських мовознавців, незбагненно вимовливих до свого Слова. Пам'ятаймо: видатні українські учені – взірці синівського вболівання за долю української мови, взірці істинного, а не кон'юнктурного служіння науці. Наприклад, кожна наукова праця професора Огієнка може слугувати прикладом не лише добросовісного, а й залюбленого ставлення до копіткої, часто-густо чорнової, одноманітної, виснажливої наукової

роботи. Він постійно дбав про культуру видання своїх книг, їхню смислову й граматичну довершеність, сам вичитував по кілька разів коректуру одного видання. Коли ж з якихось причин не встигав перевірити коректуру (а це траплялося вкрай рідко), уважав за потрібне, на виправдання можливих помилок, сказати про це читачам [21, с. 41-42]. Визначний діяч українського відродження, учений зі світовим ім'ям заповідав: «Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови» [9, с. 196]. Виробляв, збагачував і утверджував українську літературну мову шляхом власної мовної практики Б. Грінченко. Його подвижницька діяльність, що забезпечувала вільне різнобічне функціонування рідної мови, допомагає зрозуміти, чому І. Франко відвів Б. Грінченкові перше місце в ряду «справжніх борців за українське слово» [18, с. 132]. Цілком переконливим слід уважати висновок М. Пилинського [11, с. 19], підтверджений і Б. Галасом [1, с. 85], що «об'єктивно словник Б. Грінченка значною мірою сприяв усталенню норм української літературної мови – від лексичних до правописних». Обидва відомі лінгвісти докладно вивчили й схарактеризували риси упорядницького й редакторського стилю цього талановитого лексикографа [11, с. 210-218; 1, с. 80-86]. Ці взірці особливо важливі в контексті сучасних мовних проблем.

Щоб досягнути вершини культури, треба досконало оволодіти державною мовою, навчитись активно використовувати мовні знання і творчо застосовувати їх відповідно до мети спілкування. Довершеним визнають той текст, який відповідає всім якостям культури літературної мови: правильності, чистоті, точності, логічності, дохідливості. Незважаючи на перешкоди, українська мова зберегла щедрий плід тисячоліть: лексико-фразеологічне багатство, досконалу графіку і фонетику, розвинену граматику, розмаїту стилістику – та достатньо сильні творчі потенції. Варто відзначити, що в українській мові другої половини 80-х – 90-х років ХХ ст. динаміка значних лексичних модифікацій значною мірою була спричинена тенденцією до відродження національної ідентичності, зміною лінгвальних смаків та модою на вживання певної лексики [19, с. 89]. І все-таки якщо в 90-х роках ХХ ст. багато українців виявилися не готовими психологічно й ідеологічно перейти від мови субординованої до мови державної, то сьогодні ширшає коло тих, хто послуговується українською мовою – єдиною державною та міжетнічною мовою українського народу. Та, на жаль, чимало нинішніх мовців уживають чужі слова й звороти, часто навіть не усвідомлюючи цього або гадаючи, що так і має бути.

З огляду на таку новоявлену мовну поведінку більшості україномовного населення країни, на

появу такої невпорядкованості (часто потворної) мовної практики нагальним є відродження пуризму в сучасній Україні як протидії шаленому чужомовному тискові, і насамперед – англо-американському. Не зважаймо на перейняте зневірою в успіх пророцтво П. Селігея: «...український пуризм відродиться, якщо на нього знову прийде мода з Європи – з тих країн, де усвідомлюють потребу оберігати самобутність рідної мови і вдаються до відповідних заходів» [15, с. 66]. Адже саме цьому шанованому науковцеві історія мовного самоствердження різних народів дала підставу зробити важливі висновки й узагальнення, серед яких і такі: 1. Пуризм впливає на почуття національної самоповаги, бо дає народові підставу пишатися культурною самобутністю і мовною самостійністю. Карбування слів стає предметом національної гордості – таким же, як і досягнення в різних галузях економіки й культури (наука, мистецтво, спорт). Народи, що творять власні терміни, як правило, мають і міцну державність. 2. Пуризм не лише збагачує мову власними новотворами, а й розвиває мовний смак і мовну свідомість пересічних громадян, заохочує їх більше замислюватися над лінгвістичними питаннями [15, с. 59-60].

Нині дуже важливо відродити вишуканість, високоінтелектуальність національної мови, подолати соціальну неповноту функціонування української мови, ушляхетнити її, синхронізувати процеси соціального, мовного і культурного розвитку суспільства. Адже, як слушно підкреслює Л. Масенко [6, с. 126], національна мова повноцінно виконує свою державотворчу функцію лише в тому випадку, коли виступає засобом комунікації широких верств населення країни. Тож О. Ткаченко правильно висновує: «... українство у великих містах Східної України по-старому лишається загнаним у вузьке мовно-національне «гетто», залишаючись фактично на правах найупослідженої національної «меншини», що гальмує процес формування української нації й остаточну побудову Української держави. Зважаючи на те, що мовно-національне питання в Україні щільно пов'язане з широкими політико-економічними, культурними й соціальними проблемами і може бути розв'язане лише в поєднанні з ними, учений пропонує виходити з цього глухого кута шляхом здійснення таких п'яти доконечних побажань: 1) соціально-економічне й національно-культурне піднесення східноукраїнського села і провінції взагалі (малих міст і містечок, де ще відносно добре збереглася українська мова); 2) послідовне й наполегливе здійснювання протекціоністської політики стосовно розвитку української мови й культури і їх поширення у великих містах

Східної України й насамперед у столиці України Києві; 3) підтримування української національної економіки та української культури в усіх її виявах; 4) запровадження української мови в усіх виховно-освітніх закладах (від дитячих садків та ясел аж до інститутів і університетів); виняток – лише навчальні заклади з мовою національних меншин, у тім числі й російською (але й у них обов'язкове викладання на високому рівні української мови та літератури й історії України); 5) протегування з боку Української держави національній буржуазії, що вкладає гроші в національну економіку й культуру, і поборювання антинаціональної компрадорської буржуазії, що грабує національну економіку, витісняє національну культуру й вивозить гроші за кордон, руйнуючи економічно власну державу і збагачуючи чужі держави. Виходячи зі специфіки Східної України, де на відміну від більшості неповних націй Центральної Європи побудова власної незалежної держави завершувала мовно-національний розвиток, а тут вона стала тільки передумовою для його успішного початку й завершення, передбачливий дослідник прогнозує: «... якщо там розвиток національно-мовної й державницької свідомості титульної нації мав здебільшого такий порядок спрямування: **мовна свідомість** → **національна свідомість** → **державна свідомість**, – тут він неоднаразово матиме протилежне спрямування: **державна свідомість** → **національна свідомість** → **мовна свідомість** [22, с. 10-12].

Щоб здійснити запропоновану О. Ткаченком програму, треба добудувати українську етнічну націю – стрижень української політичної нації – так, як це розуміє А. Мар'яненко. Характеризуючи книжку А. Шевченка «Треба Вкраїні», зокрема її останній розділ «Облога. Триптих з епілогом», він пише: «Це боротьба за слово, за українську мову, за українську книжку, за українську душу, за українську ідею, за українську Україну. Ми всі, як один, маємо стати в обороні слова, бо мова – це Україна, а Україна – це український народ» [5, с. 170]. Вдумаймося в ці слова. Безперечно, мудрі, повчальні слова, чіткі, ясні напучення всім нам, українцям. Кожен із нас має усвідомлювати: поступаючись своїми національно-мовними правами, а то й ігноруючи рідномовні обов'язки чи навіть свідомо зрікаючись їх, не захищаючи української мови, не відстоюючи її самобутності, не звертаючи уваги на найменші вияви калічення, обмежування чи зневаги державної мови, ми знижуємо її авторитет і в такий спосіб збіднюємо, ослаблюємо власну культуру, духовність, державу. Тому кожен, хто усвідомив себе частинкою українського народу, мусить відповідати за долю мови, дбати про престиж мови, бути її творцем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галас Б. Риси упорядницького і редакторського стилю Б. Грінченка як лексикографа // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 80-86.
2. Гінзбург М. Система правил українського ділового та наукового стилю // Українська мова. – 2006. – № 2. – С. 30-43.
3. Дроздовський Д. Notre Dame d'Ukraine, або Собор і шпиль у конфлікті міражів // Всесвіт. – 2007. – № 7-8. – С. 174-182.
4. Єрмоленко С. Культура мови // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 263-265.
5. Мар'яненко А. За українську Україну // Київ. – 2008. – № 2 – С. 166-170.
6. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К.: ВД «КМ Академія», 2004. – 136 с.
7. Медвідь Ф., Медвідь А. Українська мова як духовна основа національного релігійно-церковного життя // Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції. Київ, 5-6 жовтня 2000 року. – Львів: Видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 71-78.
8. Муромцева О., Муромцев І. Іншомовні слова в лінгвістичній концепції і мовленнєвій практиці Б.Д. Грінченка // Борис Грінченко: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча 1-3 грудня 1988. – Ворошиловград, 1988. – С. 116-118.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
10. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Абрис, 1991. – Репринтне відтворення видання 1918 року. – 272 с.
11. Пилинський М. Мовна норма і стиль. – К.: Наукова думка, 1976. – 288 с.
12. Пінчук О., Червяк П. Нариси з етно- та соціолінгвістики. – К.: ВЦ «Просвіта», 2005. – 152 с.
13. Сагаровський А. Культура мови деяких новітніх гуманітарних посібників // Вісник Харківського національного університету: Серія філологія. – № 491. – Харків, 2000. – С. 683-688.
14. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3-16.
15. Селігей П. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 49-66.
16. Сікорська З., Глуховцева К., Горошкіна О., Шевцова В. Яка це прекрасна наука мовознавство: Хрестоматія експресивних висловів. – Луганськ.: Знання, 1998. – 180 с.
17. Сікорська З. Відображення українсько-російської інтерференції в деяких науково-гуманітарних текстах // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей. – Вип. XVIII: Лінгвістика і літературознавство. – Ніжин: ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2008. – С. 26-38; Сікорська З. Про культуру мови наукових статей із соціально-економічних питань // Культура и экономика: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20-21 марта 2008 года. – Донецьк, 2008. – С. 95-98; Сікорська З. Ваді слововживання у професійному мовленні // Наукові записки: Серія «Філологічна». – Вип. 9. – Острог. – 2008. – С. 550-557.
18. Статєєва В. Б.Д. Грінченко й українська мова // Борис Грінченко: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча 1-3 грудня 1988. – Ворошиловград, 1988. – С. 130-132.
19. Стишов О. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
20. Тараненко О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 14-30.
21. Тимошик М. Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірєць для наслідування // Дивослово. – 2007. – № 1. – С. 40-44.
22. Ткаченко О. Типологія й перспектива українського мовно-національного розвитку // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 3-12.

Рецензенти: д.філол.н., професор Г.П. Мацюк,
д.філол.н., професор Н.П. Шумарова